

OSMANLI'DA ESKİ ESER KORUMACILIĞI VE BİR ÖRNEK: OSMAN HAMDİ BEY'İN SİDE'YE GÖÇMEN İSKÂNINI ENGELLEME ÇALIŞMALARI

Erdal TAŞBAŞ¹

Atıf/©: Taşbaş, Erdal (2017). Osmanlı'da Eski Eser Korumacılığı ve Bir Örnek: Osman Hamdi Bey'in Side'ye Göçmen İskânını Engelleme Çalışmaları. Hitit Üniversitesi Sosyol Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 2, Aralık 2017, ss.1315-1336

Özet: Sosyo-kültürel ve bilimsel gelişmelerle geç tanışan Osmanlı Devleti'nde arkeoloji bilimi de geç gelişmiştir. Bu gecikmenin siyasi ve ekonomik nedenleri olmakla birlikte, konu arkeoloji bilinci olunca öne çıkan neden daha çok aydınlanma sorunu olarak görülmelidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında gecikmiş olarak ortaya çıkan arkeoloji bilinci, birçok olumsuzluğa rağmen Türk arkeoloji tarihi açısından önemli aşamalar kat etmiştir. Bu dönemde eski eserlerin korunması için çıkarılan "nizamname" adını taşıyan yasal düzenlemeler ve bireylerin özel çabaları Osmanlı Devleti'nde arkeoloji biliminin gelişmesinde büyük yer tutmaktadır. Kazıların yasal bir temele oturtulmasından kaçakçılıkla mücadeleye kadar birçok meseleyle uğraşanların başında gelenlerden biri de Osman Hamdi Bey'dir. O, bir yandan eski eserlerin ortaya çıkarılmasına ve bilim dünyasına kazandırılmasına çalışırken bir yandan da eserlerin bulunduğu bölgeleri her türlü tahribattan korumak için eşsiz bir mücadeleye girişmiştir. Osman Hamdi Bey'in bu husustaki dikkat çekici girişimlerinden biri de Side'ye iskân edilmek istenen göçmenlerin buraya yerleştirilmesiyle antik kente verilecek zararın önüne geçmek için verdiği mücadeledir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Eski eserler, Side, Göçmen iskânı, Osman Hamdi Bey

Preservation of Classic in Ottoman State and An Example: Osman Hamdi Bey's Efforts to Hinder Immigration to Side

Citation/©: Taşbaş, Erdal. (2017). Preservation of Classic in Ottoman State and An Example: Osman Hamdi Bey's Efforts to Hinder Immigration to Side, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 2, December 2017, pp.1315-1336

Abstract: Archaeology developed later in the Ottoman State, where social, cultural and scientific developments were also introduced later. Along with the political and economic reasons for this delay, when it comes to the archeological awareness it should be seen as a problem of enlightenment. The archeological awareness, which surfaced with delay in the second half of the 19th century, made an important progress for the history of Turkish archaeology despite many hardships. In this period, the special efforts of individuals and the legal regulations titled "nizamname" issued for the protection of old works hold a great place in the development of archeological awareness of Ottoman State. Osman Hamdi Bey was one of the leaders of those who dealt with many issues such as setting a legal basis for excavations and struggling with smuggling. While working to uncover artifacts and bring them in to the science world, he has also embarked on an unprecedented striving to protect all kinds of sites from being destructed, where ancient artifacts found. One of the remarkable initiatives of Osman Hamdi Bey on this issue was his the struggle to prevent a future damage to the ancient city that could happen due to the placement of immigrants who were tried to be settled in Side.

Keywords: Ottoman State, Classics, Side, Settlement of Immigrants, Osman Hamdi Bey

I. GİRİŞ

Hemen her toplum gerek kendinin öncülü insanların, gerekse daha önce o coğrafyada yaşayan diğer toplulukların bıraktıkları eserlerle ilgilenmiştir. Bu ilginin temelinde sanatsal ve ekonomik kaygı ile kullanım değerleri, inançlara dayalı saygı veya korku gibi nedenler yatmaktadır. Bu sebeple insanlar kendilerini eski eserleri korumak için çeşitli uygulamalara başvurmak zorunda hissetmişlerdir (Madran, 1985: 503; Muşmal, 2009a: 5). Korunması gereken eski eserlerin akıbetini etkileyen olaylardan biri de onlara sahip olma isteğine bağlı olarak, yaratıldıkları topraklardan koparılıp başka ülkelere kaçırılmasıdır. Bu yöneme dair eski eserlerin korunmasına yardımcı olduğu (Muşmal, 2009a: 6) şeklinde yorumlar yapılsa da sahip olma amacına hizmet ettiği için eski eserlerin korunması faaliyetleri kategorisinde değerlendirilemeyecek bir durumdur.

Koruma söz konusu olduğunda ilk akla gelen şeylerden biri elbette müzelerdir. Eserlerin korunması ve sergilenmesi hususunda çok önemli bir yeri olan müzelerin ortaya çıkışı binlerce yıl önceye gitmektedir. Tarihte ilk müzenin Antikçağ'da Atina Akropolü'nde *Pinakotheka* adıyla kurulduğu bilinmektedir (Kuruloğlu, 2010: 46). Diğer taraftan Büyük İskender'in kumandanı I. Ptolemaios tarafından M.Ö. 4. yüzyılda İskenderiye'de kurulan müze de ilk müze olarak kabul edilmektedir (Koç, 2008: 29). Milattan önceki devirlerde sadece eski eserleri toplama işi olarak başlayan bu uğraş onurlu bir iş olarak görülmüştür. Elde edilen eserler önceleri tapınaklarda toplanmış, daha sonra ise çeşitli yerlerde sergilenmiştir. Bunlar modern anlamda bir müzecilik anlayışının ortaya çıkışı olarak değerlendirilmese de manastır ve kiliseler zengin koleksiyonların bulunduğu yerler haline gelmiştir (Kuruloğlu, 2010: 46-47; Şahin, 2007: 102).

Daha sonraki dönemlerde, özellikle Rönesans'la birlikte eski eserlere dair artan ilgi ve çalışmalar, modern anlamda müzelerin temelini atmıştır. Rönesans hümanistlerinin antik dönem sanat yapılarına yönelmeleri, eser toplamaları ve soyluların bu alanda yapılan çalışmalara parasal destek sağlamaları arkeoloji alanındaki ilk hareketlenmelerdir. Fakat bu tür girişimler koleksiyonculuk ile sınırlı kalmış, arkeolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesi ancak XVIII. yüzyılın ortalarında sağlanmıştır (Kundakçı, 2002: 1083; Şahin, 2007: 102).

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER FAALİYETLERİ VE MÜZECİLİK

XVIII. yüzyılda arkeolojinin bir disiplin olarak bilim dünyasında yerini almasından sonraki süreçte müzecilik ve eski eser anlayışında yaşanan gelişmeler, eski medeniyetlerin yaşadığı bölgelere ilgiyi artırmıştı. Bu bölgeler üzerinde hâkimiyet süren Osmanlı Devleti'nin topraklarında eski eser aramak ve bulunanları kaçırmak XIX. yüzyılda adeta moda haline almıştı. Öte yandan bu yüzyılda, hız kazanan arkeolojik çalışmalar da devletlerin büyük desteğini arkasında bulmuştu. Özellikle Alman, İngiliz, Fransız ve Avusturyalılar Osmanlı topraklarından elde ettikleri eserleri kendi ülkelerine getirerek müzelerine zenginlik katma konusunda rekabet içine girmişlerdi (Muşmal, 2009a: 12-13; Kundakçı, 2002: 1084). Avrupa'da arkeolojiye duyulan ilgi burjuvazinin kendisine tarih ve sosyal saygınlık kazandırması arayışı olarak ortaya çıktığı için büyük sermaye sahipleri Osmanlı topraklarında yapılacak olan kazıları finanse etmişlerdi. Bu durum Osmanlı

topraklarındaki araştırma ve kazı faaliyetlerinin sürekli olarak artmasına yol açmıştır (Akın, 1993: 237; Muşmal, 2009a: 12-13).

Eskiden beri Anadolu'da eski eser kaçakçılığı yapılmakla birlikte en yaygın olduğu dönem XIX. yüzyıldır. Avrupalıların Osmanlı ülkesinde izinsiz kazılar yapmaya başlamasının tarihi XIX. yüzyılın başlarına kadar gider. Bu tarihlerden itibaren İngiliz ve Fransızlar Ortadoğu'da yaptıkları kazılarda ele geçirdikleri eserleri kendi ülkelerine kaçırmışlardır. Eser kaçırma konusunda adeta rekabet halinde olan İngiltere, Fransa, Avusturya ve Almanya gibi devletler hem Ortadoğu hem de Anadolu'dan getirdikleri arkeolojik eserlerle müzelerini doldurmaya başlamışlardır (Önder, 1990: 481; Muşmal, 2009a: 35).

Eski eserlere ulaşmak amacıyla Anadolu'da yapılan kazılar Mısır ve Irak'ta yapılanlardan sonra başlayacaktır. XIX. yüzyılda Anadolu'da Ege Adaları çevresi ile Aydın, Bodrum, Antalya, Isparta ve Denizli'de kazılar yapılmıştır (Muşmal, 2009a: 39). XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yapılan arkeolojik çalışmalar bütünüyle yabancıların elindeydi. Yüzyılın ikinci yarısında eski eserlerin korunması konusunda Osmanlı Devleti'nde bir takım düzenlemeler yapılsa da teknolojik olarak Avrupa'ya olan bağlılık bu konuda çeşitli tavizleri de beraberinde getirmekteydi. Özellikle demiryolu yapımı eski eserlerin tahrip edilmesi ve kaçırılmasına sebep olurken, giderek yaygınlaşan demiryolları eski eserlerle ilgilenen Avrupalıların ulaşımını da kolaylaştırmaktaydı (Muşmal, 2009a: 66-67). Hem bu olanaklar hem de Osmanlı Devleti'nde müzeciliğin arkeolojik kazılardan daha yavaş ilerlemesi nedeniyle Batıdaki büyük müzeler en çok bu yüzyılda zenginleşmişlerdir (Mülayim, 2009: 176).

Tarihi belgeler ve gözleme dayalı yazılar incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır eski eserlere, özellikle de İslam öncesi arkeolojik kalıntılara, karşı takındığı tavrı maalesef bilinçsizlik ve ilgisizlikle açıklanabilmektedir (Madran, 1985: 505; Önder, 1990: 492). Osmanlı Devleti'nin devam eden ilgisizliği Batılıların Anadolu coğrafyasında çok rahat çalışmalarına neden oluyordu. Başkent İstanbul'dan araştırma ve kazı için gerekli olan fermanı alıp Anadolu'ya dağılan Avrupalılar değerli eserleri birer birer yurtdışına kaçırmaya başlamışlardır. XIX. yüzyılda Anadolu'da sürüp giden bu yağma Osman Hamdi Bey'e kadar devam etmiştir (Sevin, 2003: 3). Soygun boyutlarına ulaşmış olan eski eser kaçakçılığını önleme çabaları Osman Hamdi Bey zamanına kadar olumlu sonuç vermemiştir.

Eski eser kaçakçılığına dair bir takım yasal önlemler alınmaya başlansa da Batılı devlet elçiliklerinin girişimleriyle Osmanlı devlet adamları, araştırmacıların isteklerine yardımcı oluyor, gerekli izinleri veriyorlardı (Önder, 1990: 481; Yıldırım-Martal, 2002: 1095). Özellikle İngiliz elçileri kendi müzelerine eser kazandırmayı bir devlet görevi olarak görüyorlardı. Çünkü onlar tarihi eserlerle bizzat ilgileniyor, eski eserlerle ilgili her türlü faaliyette bulunanlara yardım ediyorlardı (Cezar, 1995: 284).

Arkeoloji konusunda XIX. yüzyılda Avrupalıların Anadolu'ya yoğun bir ilgisi vardı. Çünkü arkeolojik faaliyetler bir yandan ilgi ve ele geçirme amaçlarına dayanırken bir yandan da sömürgecilik faaliyetlerinde araç olarak kullanılıyordu. Buna karşılık bir dizi siyasi ve iktisadi çıkmazlarla boğuşan Osmanlı Devleti ise arkeoloji alanına yeterince ilgi duymuyordu (Muşmal, 2009a: 7). XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar topraklarındaki eski eser zenginliklerini ortaya çıkarma ve değerlendirme konusunda Osmanlı Devleti'nin herhangi bir ciddi çaba içinde olmaması, Batılıların eski eserleri kaçırmalarını kolaylaştıran unsurlardandı. Daha yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarındaki birçok eser yabancı seyyahlar ve araştırmacılar tarafından yurt dışına çıkarılmıştı bile. Ancak Osmanlı Devleti'nin söz konusu tutumu nedeniyle kolayca işleyen eski eser kaçakçılığı, Osmanlı'da eski eser anlayışının gelişmesi ve yapılacak düzenlemelerin de hayata geçmesine vesile olacaktır (Akın, 1993: 233; Muşmal, 2009a: 14). Bir süre sonra bu alanla ilgilenmeye başlayıp eski eserlere dair çeşitli düzenlemeler yapan Osmanlı Devleti'nin bu tutum değişikliği Avrupalıların zararlı faaliyetlerinin anlaşılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Özellikle Osman Hamdi Bey zamanında eski eserler birer değer olarak gün yüzüne çıkarılmaya çalışılırken, koruma ve arkeolojik faaliyetlerde bulunmaya yönelik çağdaş bir hukuki altyapının da oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir (Muşmal, 2009a: 7).

Eski eser ve müzecilik alanında herhangi bir ilginin olmadığı Osmanlı ülkesinde bu durum, II. Mahmut döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine bağlı olarak, Batı'nın kültür ve değerlerini tanımaya başlayan bir zümrenin ortaya çıkmasından sonra değişmeye başlayacaktır. Avrupalıların eski eserleri nasıl değerlendirdiğini gözlemleyen bu aydın zümre kendi ülkelerinin arkeolojik zenginliğinin farkına varmıştır. Haliyle Osmanlı ülkesinden kaçırılan eserlere verilen değer görülmeye de eski eser

korumacılığının ortaya çıkmasına yol açan unsurlardan olmuştur (Muşmal, 2009a: 15). Osmanlı reform yanlısı yeni zümrenin eski eserler konusundaki birikim ve ilgilerinin artmasıyla beraber yabancılar tarafından yapılan talanın önüne geçmeye dönük bir bilinçlenme başlamıştır (Şimşek-Dinç, 2009: 106).

Öte yandan Osmanlı'da, modern anlamda bir müzenin kurulmasından önce de eski eserlerin korunmasına yönelik kimi geleneksel uygulamalar olduğu söylenebilir. Bunlardan biri de *mimari devşirmedir*. Bu kavram *yıkılan yapılardan elde edilen bazı parçaların başka yapılarda yeniden kullanılması* anlamına gelmektedir. Akdeniz uygarlıklarında eskiden beri görülen bu uygulamanın en önemli örnekleri Selçuklular döneminde Konya'da gözlemlenmiştir. Onlar buldukları kabartma ve heykelleri Konya kentinin surlarına ve kapılarına yerleştirerek, bir anlamda *açık hava müzesi* oluşturmuşlardır (Koç, 2008: 34-35). Ancak bu durum Batılılar tarafından eserlere karşı saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Onlar, antik yerleşimlerden alınan taşların yeni inşaatlarda kullanılmasının tarihi değerleri yok ettiğini ileri sürmüşlerdir (Akın, 1993: 235).

Eski eserlerin bu şekilde kullanımı Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Süleymaniye Külliyesi inşa edilirken İstanbul içinden ve dışından çeşitli dönemlere ait eski eser malzemelerinin getirilerek kullanıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda Osmanlı'da eski eser konusunda bir diğer yaklaşım da toplayıcılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda en somut örnek İstanbul'un fethinden önce ve fetih sonrasında ele geçirilen kıymetli silah, araç ve gereçlerin Aya İrini Kilisesi'nde toplanarak korunmaya başlanmasıdır. Daha sonra *Cebhane* ismiyle anılan bina, 1726 yılında yapılan değişikliklerle *Darülesliha* adıyla askerî bir müze haline getirilse de bu girişim tam anlamıyla bir müzecilik hareketi olarak nitelendirilemez (Şimşek-Dinç, 2009: 104).

1846'ya kadar eski eserlerin korunmasına dair herhangi bir harekete rastlanmayan (Mumcu, 1969: 65) Osmanlı Devleti'nde modern müzeciliğin temelleri XIX. yüzyılın ortalarına doğru atılmıştır. 1845 yılında Yalova çevresinde yaptığı gezide eski eserler gören Sultan Abdülmecid bu eserlerden bazılarının İstanbul'a gönderilmesini istemiş ve böylece Osmanlı başkentine eski eserler gönderilmeye başlanmıştır. Gönderilen bu eserler Fethi Ahmet Paşa tarafından Aya İrini'de koruma altına alınmıştır (Öz, 1948: 7; Şahin, 2007: 110; Mumcu, 1969: 66; Kundakçı, 2002: 1085). Bu gelişme hem

modern anlamda eski eser koleksiyonculuğunun hem de Osmanlı döneminde eski eserlere yönelik ilginin doğuşu ve müzeciliğin temelleri olarak kabul edilmektedir (Özkan, 2004: 67; Yıldırım-Martal, 2002: 1096). Çünkü Fethi Ahmet Paşa'nın başlattığı eski eser toplama hareketi, Türk müzeciliğinin mayasını oluştururken aynı zamanda eski eserleri toplama ve değerini takdir etme düşüncesinin Türkiye'de ortaya çıkışının da ilk fiili örneğini teşkil etmektedir (Cezar, 1995: 284).

Bu çalışmalar sayesinde Osmanlı Devleti'nde bir süredir müze denilebilecek bir kurumun varlığından söz edilse bile Aya İri tasnifsiz ve az sayıda eserin olduğu bir depo şeklindeydi. 11 Eylül 1881'de müze müdürlüğüne atanan Osman Hamdi Bey, ele aldığı bu eser yığını depodan kurumsallaşmış gerçek bir müze çıkaracaktır (Cezar, 1995: 228; Kuruloğlu, 2010: 52). İstanbul'daki müzeyi bilimsel tasniflere göre adeta yeniden oluşturan Osman Hamdi Bey, zamanın pek çok olumsuz koşullarıyla mücadele ederek müzenin zenginleşmesini sağlamıştır. Bu nedenle İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin, barındırdığı eserlerle dünyanın ünlü müzeleri arasındaki yerini almasında çok büyük emeği olmuştur (Epikman, 1967: 5).² Uzun bir süre müze müdürlüğü yapan Osman Hamdi Bey'in dönemi Türk müzeciliği, arkeoloji bilimi, sanat tarihi ve eski eserlerin korunması hukuku açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Mumcu, 1969: 72). 1881-1910 yılları arasında müze müdürlüğü görevinde bulunan Osman Hamdi Bey, Batının modern yüzüyle³ tanışmış birisidir. Avrupa'da öğrenim gören Osman Hamdi Bey 1860'da hukuk eğitimi için gittiği Paris'te resim eğitimi almıştı (Cezar, 1995: 208; Kuruloğlu, 2010: 53; Şahin, 2007: 116). Osman Hamdi Bey kimi çevreler tarafından, özellikle resim çalışmaları temel alınarak, oryantalist olarak değerlendirilmektedir. Eserleri ve fiilleriyle değerlendirildiğinde Osman Hamdi Bey, Batı değerlerinin özümsemesiyle oluşan oryantalizmin temsilcilerinden biri olarak görülmektedir (Eldem, 2004: s. 65).

Müze müdürü Osman Hamdi Bey'in titiz çalışmaları sonucunda bir *Müze-i Hümayûn Nizamnamesi* de çıkarılmıştı. 6 bölüm ve 43 maddeden oluşan nizamnamenin birinci bölümü yedi maddedir. Nizamnamenin birinci

² İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 800 bini sikke olmak üzere yaklaşık 1 milyon eser bulunmaktadır. Özkan 2004, 67.

³ Osman Hamdi Bey'in henüz on beş yaşındayken geldiği Paris'te bu dönemde Ingres ve Delacroix gibi ünlü sanatçılar hayattaydı. Diğer taraftan XIX. yüzyılın ikinci yarısında bilim, fen ve edebiyattaki pozitivist akımların yanı sıra başlarında ünlü Fransız ressam Courbet'in bulunduğu sanatçılar, savundukları realistlik akım ve sanata yeni anlatımla renk getiren impressionnisme akımı ile resme yenilikler kazandırıyorlardı. Epikman 1967, 2.

maddesi müze-i hümayunun Osmanlı ülkesinde bulunan bütün eski eserlerin korunması, kazılarının yapılması ve müzeye nakledilmesi ile ilgili görevlerini içermektedir. Altı daireden oluşan müze-i hümayun dairelerinin çalışma alanları da nizamnamede açıkça belirlenmiştir. Bunların birincisi Yunan, Roma ve Bizans eserleri, ikincisi Asurlular, Geldaniler, Mısırlılar, Fenikeliler, Hititler, Haceriler ile çeşitli Asya ve Afrika kavimlerinden kalan eserler, üçüncüsü İslami dönem eski eserleri, dördüncüsü eski paralar, beşincisi tarihi kalıntı numuneleri, altıncısı ise tarihî ve bilimsel içerikli eski eserlerden oluşacak bir kütüphane ile ilgili çalışmaları yerine getirecektir. Birinci bölümün diğer maddeleri müze-i hümayunun Maarif Nezareti'ne bağlı olacağı, müze bünyesinde birer fotoğraf ve model atölyesi ile eski eserlerin tamiri için bir de restorasyon atölyesi kurulması gibi hususları içermektedir. Nizamnamenin diğer bölümlerindeki maddeleri müze müdürü, muhafızlar, muhasebeci, başkâtip ve diğer personelin görevleri ile ilgilidir (Düster: 343). 13 Mayıs 1889'da yayınlanan nizamnamenin dikkate değer yanı, müzelerin Osmanlı başkenti dışında da kurulabilmesini öngören 14. maddesidir. Bu, müzecilik girişimlerinin ülke geneline yayılması bakımından önemli bir başlangıç olarak değerlendirilmektedir (Muşmal, 2009b: 129).

A. Kaçakçılığı Engelleme ve Korumacılıkla İlgili Yasal Düzenlemeler

Eski eserlerin korunmasının sebepleri, eski eser hukukunun doğuşunun da sebeplerini oluşturmaktadır. Her eski eser tarihten bir parçanın kalıntısıdır ve bu kalıntılar geçmiş ile günümüz arasındaki bağı sürdürmektedir. Bu bağlar aracılığıyla bir toplumun tarihi gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Öte yandan eski eserler toplumların estetik değerlerinin gelişmesinde de büyük önem taşırlar ki *eski eserlerin korunması, bir toplumun tarih ve estetik ölçülerinin korunması* demektir. Eski eserlerdeki tarih ve estetik, toplumlararası aidiyet ve şeref kültürü için de büyük bir hizmettir. Bu durumda, eski eserlerin korunmasında önemli bir kamu yararı olduğu söylenebilir. İşte bu kamu yararının gerçekleştirilebilmesi düşüncesiyle *eski eserler hukuku* doğmuştur (Mumcu, 1969: 50-51).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kimi Osmanlı yöneticilerinin çabaları ve yabancıların faaliyetlerine karşı önlem almak amacıyla eski eser kaçakçılığı ve korumacılık üzerine idari ve hukuksal tedbirler alınmaya başlanmıştır. Ama bu tedbirlere yönelik düzenlemeler daha çok müzecilik ve kazılarla ilgili olmuştur (Muşmal, 2009a: 21-22).

1843 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde ruhsatlı kazı izni uygulaması yoktu. 1863 yılında kazı ruhsatı işinin yasal şartlara bağlanmaya çalışıldığı bir emirname çıkarılmıştır (Muşmal, 2009a: 36). Anadolu'daki ilk ruhsatlı kazı izni 1864 yılında İngiliz John Turtle Wood tarafından Ayasuluğ için alınmıştı. Osmanlı döneminde bu tarihten itibaren gerçekleşen kazı sayısı ise 41'dir. Bu kazıların 28'ini yabancılar yaparken 13 tanesi de Müze-yi Hümayun görevlileri tarafından gerçekleştirmiştir. Ancak yabancıların yaptığı kazılar uzun yıllara yayılırken, Müze-yi Hümayun eliyle yapılan kazılar ancak bir iki sene devam edebilmekteydi (Muşmal, 2009a: 39).

Eski eserlere ilgi Avrupa'ya göre geç başladığı için eski eserlerin korunmasıyla ilgili yasal düzenlemeler de yine geç yapılacaktır. Birincisi 1869, diğerleri de 1874 ve 1884 yıllarında olmak üzere üç *asar-ı atika nizamnamesi* yürürlüğe konulmuştu (Kuruloğlu, 2010: 50; Muşmal, 2009a: 46). 1846'dan sonra pek çağdaş bir anlayışla olmasa da müzecilik hareketi başlamıştır. Ancak eski eserleri koruyup, yurt dışına kaçırılmalarını engellemek adına ciddi hiçbir hüküm yoktu. Ancak Tanzimat ve arkasından gelen Meşrutiyet dönemlerinde eğitim, bilim ve sanat alanında önemli adımlar atılmaya başlanmıştı. Bu gelişmeler ışığında arkeolojik değerlere olan ilgi ve korumacılık anlayışı da artmaya başlamıştır (Kundakçı, 2002: 1085). Tanzimat döneminin en önemli özelliklerinden biri de yapılan yenilikleri bir temele oturtmak için nizamnameler hazırlanmasıydı. Bu temelde, eski eserlerin korunması amacıyla hazırlanan Âsâr-ı Atika Nizamnamesi 14 Şubat 1869'da yayınlanmıştır (Şimşek-Dinç, 2009: 107). Bu nizamname yetersiz de olsa Türkiye'de eski eserler hukukunun temeli kabul edilmektedir (Mumcu, 1969: 68).

Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan ve yedi maddeden oluşan 1869 tarihli nizamname ile Avrupalılara kazı konusunda sınırlandırmalar getirilirken, artık toprak altından eser çıkaranların bunları ülkelerine götürmeleri de yasaklanıyordu. Ayrıca nizamname ile eski eser işlerinin Nafia Nezareti'nden alınarak Maarif Nezareti'ne devredilmesi de Osmanlı'da konuya dair bilinçlenmenin göstergelerindendir (Muşmal, 2009a: 48). Zaten 1869 yılında Maarif Nezareti bir yönetmelik hazırlayarak, okulların eğitim öğretimi, kütüphane, matbaa işlerinin yanı sıra müzecilikle ilgilenmeyi de nezaretin görevleri arasına almıştı (Şahin, 2007: 113). Uygulamaya konulan 1869 nizamnamesiyle kazı izinlerine dair bir takım şartlar getirilmiş ancak eski eserlerin kaçırılmasının önüne geçilmesi konusundaki beklentiler karşılanamamıştır. Görevlilerin istismarları, Osmanlı Devleti'nin Batılı

büyük devletler karşısındaki zayıf konumu ya da İstanbul'daki elçilerin baskıları neticesinde nizamnamenin getirdiği hükümler işletilememekteydi. Konsolosların da aralarında bulunduğu yabancılar bir yolunu bulup eski eserleri yurt dışına çıkarma izni alabilmekteydiler (Şimşek-Dinç, 2009: 109). Bununla beraber eski eserlerin ülkeden çıkarılması yasaklanmış olsa da sikkeler bundan istisna durumdadır. Nizamname ile eski eserlerin tamamını kapsayan bir koruma tedbiri öngörülmemişse de eski eserler hukuku için bir başlangıç oluşturmuştur (Mumcu, 1969: 69).

1874 yılında çıkarılan *Asar-ı Atika Nizamnamesi* bir öncekinden daha geniş ve ayrıntılı bir çerçevede olsa da 36 maddelik bu nizamnamenin bazı yanları sıkıntılıları da beraberinde getirmekteydi. Eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasını yasaklayan herhangi bir hüküm içermeyen nizamname, her şeyden önce eser kaçırılması konusunda adeta kolaylık sağlıyordu (Kuruloğlu, 2010: 51; Mumcu, 1969: 72; Muşmal, 2009a: 50). Üstelik bu nizamnameye göre kazılardan elde edilen eserlerin 1/3'ü devlete, 1/3'ü kazıyı yapana ve 1/3'ü de arazi sahibine ait olacaktı ki böyle bir düzenlemenin maddi kültür kaybını engellemesi beklenemezdi (Cezar, 1995: 239; Kundakçı, 2002: 1089). Özellikle yabancılarla mülk edinme hakkı tanıyan 1867 tarihli yasadan faydalanan Batılılar kazı yapılacak arazileri satın alma yoluna gidiyorlardı. İşte bu koşullardan faydalanan yabancılar Anadolu'da ve Mezopotamya'da yaptıkları kazılarda çıkarılan eserlerin birçoğunu yurtdışına çıkarmışlardır (Muşmal, 2009a: 50-51). Öte yandan 1884 tarihli nizamnamenin hükümleri ve Osman Hamdi Bey'in titiz tutumu nedeniyle, bu tarihten sonra kazı izni alabilmek eskisine göre daha da zorlaşacaktır (Şimşek-Dinç, 2009: 112). Daha net ifadeyle, 1874 nizamnamesindeki sıkıntılar ancak on yıl sonra giderilebilmiştir. Osman Hamdi Bey'in göreve geldikten sonra yaptığı ilk işlerden biri de *Asar-ı Atika Nizamnamesi*'ni değiştirmek olmuştur. Bu değişiklik için gereken desteği bulan Osman Hamdi Bey'in hazırladığı yeni nizamname 21 Şubat 1884'te yürürlüğe girmiştir. 1884 nizamnamesi 89 yıl boyunca Türkiye'deki tek eski eser yasası olarak uzun süre yürürlükte kalmış ve 1973'te yerini *1710 Sayılı Eski Eserler Kanunu*'na bırakmıştır (Akın, 1993: s. 238; Kuruloğlu, 2010: 53; Cezar, 1995: 328).

Eski nizamnamelerdeki aksaklıkları gideren ve eski eserlerin ülke dışına çıkarılmasını kesinlikle yasaklayan bu düzenleme, devam etmekte olan arkeolojik tahribatın ve başına buyruk kazıların yapılmasının önüne geçmek için çalışmaları ruhsata bağlamıştı. 1884 tarihli yeni nizamname ile bütün

eski eserlerin devlet malı olduğu kabul edilmiştir. Gerçekten de bu nizamname ülkedeki her türlü tarih ve kültür mirasına sahip çıkılması ve korunmasını sağlayan en önemli hukuki metindir. Günümüz Türkçesiyle *Eski Eserler Tüzüğü* diye adlandırılan bu nizamname tarih ve sanat değeri taşıyan bütün eserlerin yurtdışına çıkarılmasını kesinlikle yasaklıyordu (Cezar, 1995: 328; Kundakçı, 2002: 1090; Muşmal, 2009a: 53). Eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasak olduğunu özellikle vurgulayan bu düzenlemeden sonra, daha önce eski eserlerin korunması konusunda Türkleri eleştiren Batılılar, işlerine gelmediği için şimdi de Osman Hamdi Bey aleyhine yazılar kaleme almaya başlamışlardır. Aynı şekilde Anadolu'da kazı yapan yabancı arkeologlar ülkelerine gönderdikleri mektuplarda eserleri kaçırma hususunda zorlandıklarını açıkça belirtmekteydiler (Akın, 1993: 236; Şahin, 2007: 117; Cezar, 1995: 332).

İlk ciddi düzenleme olan 1884 tarihli eski eserler nizamnamesinin hazırlanması, Türkler tarafından kazıların yapılması ve bilimsel yayınların ortaya çıkması gibi hizmetlerin tamamı Osman Hamdi Bey'in çabaları ile gerçekleşmişti. Bu çabalar, eski eser yağmacılığına karşı duran ve arkeoloji hususunda kültür değişiminin öncülüğünü yapan bir tutumun da göstergesi olmuştur (Muşmal, 2009a: 35). Osman Hamdi'den sonra hem makamını hem de ölümünden doğan boşluğu kardeşi Halil Ethem doldürmüştür. Nasıl ki Osman Hamdi Bey müzeciliğin kuruculuğunu yapmışsa kardeşi Halil Ethem Bey de müzelerin olgunlaşma koşullarını ve Türk müzeciliğinin ilerlemesini sağlayan neferlerden biri olmuştur (Ogan, 1949: 248). Halil Ethem Bey aynı zamanda Cumhuriyetin ilk yıllarındaki müzecilik çalışmalarının da baş aktörlerinden biridir. 10 Şubat 1910'da devraldığı müze müdürlüğü görevini 1 Mart 1931 tarihine kadar devam ettirmiştir (Yıldırım-Martal, 2002: 1102; Kuruloğlu, 2010: 57).

III. OSMAN HAMDİ BEY'İN SİDE'YE GÖÇMEN İSKÂNINI ENGELLEME ÇABALARI

Antik dönemde Pamphylia'da⁴ *Olbia*, *Perge*, *Silyon*, *Aspendos*, *Side* gibi büyük öneme sahip kentler bulunuyordu (Ercenk, 1992: 361). Kendilerine yakın olan Doğu Akdeniz'e sokulmak amacıyla yayılan Aioller ve İyonlar, Pamfilya'da bazı koloniler meydana getirmişlerdi. İşte bu kolonilerden en önemlisi bir liman şehri olan Side idi (Mansel, 1999: 169). Pamfilya'nın en

⁴ Antalya'nın doğusuna ilkçağda verilen isimdir. Batı ve kuzeyden Toroslar, güneyden Akdeniz ve doğudan Manavgat Irmağı ile çevrili düzlük bölgedir.

eski ve en önemli liman şehri olan Side aynı zamanda Anadolu'nun da en eski şehirlerinden biridir. Günümüzde *Eski Antalya* veya *Selimiye* olarak anılan Side'nin eski harabeleri yaklaşık bir kilometrelik yarımada üzerinde (Mansel, 1967: 5). M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda dini anlamda Doğu Pamphylia metropolitliğinin başkenti durumunda olan Side, aynı zamanda bir liman kenti olarak hem denizden hem de karadan gelen tüccarlar ve ziyaretçiler için canlı bir pazar niteliğindedir. Bu nedenle güneyden kuzeye doğru bağlantıları olan yolların da en önemli giriş çıkış yeridir. Side, limanının işlekliliğini ve kendisini Pamfilya'nın en önemli kenti yapan özelliklerini M.S. VII. yüzyıla kadar sürdürmüştür (Alanyalı, 2011: 76; Özhanlı-Fırat, 2011: 13; Ercenk, 1992: 364). Ticari anlamda hem deniz kıyısındaki diğer kentlerden hem de içlerdeki şehirlerden toplanan malların ambarı niteliğine sahip olan Side aynı zamanda bu ambarlık görevini esir ticaretinde de göstermektedir. Roma dünyasının uzun süre önemli esir pazarlarından biri olmuştur (Texier, 2002: 474-475).

İslamiyetin Akdeniz havzasında yayılmaya başlamasına kadar önemini koruyan Side, Arap donanmasının akınlarından ilk etkilenen yerlerdendir. Bu akınlarla birlikte kent yakılmış ve terk edilmiştir (Eyice, 2002: 153). Kentin terk edilmesinin esas nedeni ise Antalya'nın Ortaçağ'da bölgedeki bütün ticari faaliyetlerde başrol oynayan bir liman kenti haline gelmesidir. Vadiler aracılığıyla Anadolu içlerine, deniz yoluyla da adalar ve Suriye'ye kolayca bağlanabilen Antalya'nın aksine Side sarp dağların arasında kalmış durumdaydı (Texier, 2002: 475). Yerleşim anlamında bir daha ayağa kalkamayan Side XIX. yüzyılın sonlarına kadar metruk halde kalmış, bu dönemde gelen Girit göçmenlerinin iskân edilmesiyle Selimiye adıyla yeniden canlanmıştır (Eyice, 2002: 153).

Osmanlı döneminde Giritli göçmenlerin yerleştirilmesiyle yeniden yaşam alanı haline gelen Side, bu iskânlar neticesinde bütünüyle tahrip olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Zira kent, bu dönemdeki iskân faaliyetlerinde tercih edilen yerleşim yerlerinden birisiydi. Osmanlı Devleti'nin eski kentlere ve barındırdıkları eserlere ilgisi oldukça azdı. Bu nedenle Batılılar, Osmanlıların ellerindeki zengin değerlerin farkında olmadıkları ve bu eserleri zaten koruyamayacakları kanısını taşımaktaydılar.

Bu yüzden Osmanlı döneminde eski eserler konusunda koruma anlayışı gelişmediğine dair Batılıların gözlemlerine dayalı vesikalar mevcuttur. Çıkan heykellerin kasıtlı olarak parçalandığı, tarihi kalıntıların yeni binaların

yapımında kullanılacak malzemeler olarak görüldüğü ve kıymetlerinin bilinmediği gibi onların putperestlik eserleri olarak değerlendirildiğine dair örnekler oldukça fazladır.⁵ Eski eser anlayışının gelişmeye başladığı XIX. yüzyılda bile ibadete yönelik inanç sembelleri ile arkeolojik eserlerin ayrı tutulmasının önüne geçilememiştir. Daha açık bir ifadeyle inanç eserleri müze malzemesine dönüştürülemediği gibi arkeolojik eserler de pek ciddiye alınmamıştır. Haliyle kaçırılan eserlere birer taş gözüyle bakılıyor ve gitmesinde herhangi bir sakınca görülüyordu (Mülayim, 2009: 176). Eski eserlere yönelik bu bakış açısı yüzyıllarca devam etmiştir. XIX. yüzyıla geldiğinde bir taraftan bu anlayışın devamı olarak antik yerleşim bölgelerine Osmanlı Devleti göçmenleri iskân etmeye çalışırken diğer taraftan da korumacılık anlayışına yönelik yeni gelişmeler nedeniyle bu gibi olumsuz girişimlerin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Batılı güçler karşısında her alanda gerilemeye başlaması XVIII. yüzyıldan itibaren yaptığı savaşları kaybetmesinin yolunu açmıştı. Kaybedilen her savaş beraberinde toprak kayıplarını da getirmekteydi. Kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman Osmanlı tebaası da gerek dini nedenler gerek kaybedilen topraklarda hakim olan yeni yönetimlerin baskıları neticesinde yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde kitleselleşen ve XIX. yüzyıl boyunca da artarak korkunç bir hal alan göçler Anadolu'nun yerleşim yapısını değiştirmekte ve yeniden şekillendirmekteydi. Önceleri gelen göçmenler boş arazilere veya nüfusun kıt olduğu mevcut yerleşimlere iskân edilirken göçlerin arkasının bir türlü kesilmemesiyle göçmen yerleştirilecek arazi bulmak da giderek zorlaşmaktaydı. Arazi sıkıntısı yüzünden Anadolu ve Balkanlar'dan sonra iskân bölgeleri Ortadoğu, Akdeniz, Ege Adaları ve Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır.

Göçmen iskân edecek arazi yetersizliği yüzünden Osmanlı Devleti yeni araziler arayışına girmiş, yaylalar, meralar, ormanlık alanlar, kurutulan bataklıklar ve sahillere göçmenleri yerleştirmeye başlamıştı. Bu çabalar neticesinde Osmanlı Devleti'nin göçmen iskân etmek için terk edilmiş köylerle birlikte Anadolu'nun birçok yerinde arkeolojik değeri olan antik yerleşimleri de iskâna açtığı görülmektedir. Arkeolojik alanların tahrip veya yok edilmesinin önünü açan bu durumu engellemek amacıyla verilmiş

⁵ Bu eleştirel gözlemler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin 2007, s.104-107; Madran 1985, 505-508.

önemli çabalar da göze çarpmaktadır. Osmanlı döneminde verilen bu çabaların en güzel örneklerinden biri de Osman Hamdi Bey'in Side'ye göçmen iskân edilmesinin önüne geçilmesi için verdiği mücadeledir.

Osman Hamdi Bey Side'nin göçmen iskân edilerek daha da tahrip edilmesini engelleyebilmek için derhal harekete geçmiştir. Maarif Nezareti'ne müze müdürü olarak, Side'nin tarihi, kentin özellikleri, arkeoloji bilimi için önemi, buradaki insan yaşamına elverişsiz koşulları ve buranın tarihi değerleri gibi hususlardan bahsederek antik kentin korunması gerektiğini belirten bir dilekçe kaleme almıştır. Side ile birlikte Pamfilya'daki Perge, Silyon ve Aspendos antik yerleşimlerinin de aynı derecede korunmaya değer yerler olduğuna da dikkat çekmiştir. Buraların korunmasına dair incelemelerde bulunmak ve ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğini belirlemek amacıyla bölgeye bir gezi yapmak için izin talebinde de bulunmuştur. Müze Müdürü Osman Hamdi Bey'in Maarif Nezareti'ne hitaben kaleme aldığı 27 Temmuz 1891 tarihli yazısı özetle şöyledir:

Antalya şehri, milattan 200 sene önce Bergama hükümdarlarından II. Attail (Attalos) kurduğu için şehir onun adına izafeten Attalia olarak adlandırılmıştır. Eski Antalya denilen şehre gelince: Çandarlı körfezinde vaki Hayme şehri ahalisinden bir kısmının milattan 600 sene önce göç ederek kurduğu yerdir ve buraya Side ismini vermişlerdir.

Side denize doğru uzanan bir dil üzerine kurulmuştur. Şu an elde edilen eserler göstermektedir ki çok daha büyük ve önemli bir şehirdir. Side'nin Yunanlılar ve sonradan Romalılar zamanlarında zenginlik ve ticaret bakımından büyük önem taşıdığı ve bu alanlarda çok şöhretli olduğu bilinmektedir.

Daha önce şehrin kenarında ve planda gayn (Ę) harfi ile işaretlenen yerde (bkz: EK-1) küçük bir su kaynağı bulunuyordu. Ancak buradaki su, ahalinin ihtiyaçlarına yetersiz olduğundan büyük kemerlerle civar dağlardan ve Manavgat çayından şehre su getirilmiştir.

Şimdi gerek şehrin etrafını ve gerek sur içerisinde kalan çoğu kısmını kuzey ve güney rüzgârlarının getirdiği kumlar istila etmiş ve hatta bazı yerlerde zarar görmüş yapılar üzerinde binlerce zakkum ve mersin ağaçları çıkarak bunlar bir orman haline gelmiştir. Bu durum Side'nin havasını oldukça bozmuştur ki Mayıs ayından Eylül ayı sonuna kadar, muhtemelen ateşli bir hastalık olan ve "fever pernepsiyos" diye tabir edilen gizli sıtmaya yakalanmaksızın burada yaşamak mümkün değildir. 1812 yılından beri o taraflara giden Avrupalı seyyahlar bölgenin sıtmasından, Side harabelerinin büyüklük ve pisliğinden

bahsetmişlerdir. Ancak buradaki tiyatro harabesinin düzgünlüğü ve mükemmel işçiliğini de övgüyle anlatmışlardır. ... Adı geçen seyyahlardan Danyel isminde birisi de göçmenlerin iskân edilmesi istenilen sur içinde sadece bir gün bulunduğu halde sıtmaya tutularak birkaç gün içinde ölmüştür.

Antalya şehri ile bahsedilen eski Side şehri arasında 80 kilometre uzunluğunda ve 1700 kilometrekare ölçülerinde bir ova bulunmaktadır. Bu ovayı Aksu ile Köprüsuyu kuzeyden güneye doğru 3 kısma ayırıp Antalya'dan Köprüsuyu'na kadar, yani ovanın iki kısmında çok sayıda çiftlikler var ise de ahali 6.000 nüfustan ibaret olup bunlar da Haziran'dan Eylül'e kadar yaylalara çıkmaktadırlar. Köprüsuyu ile Manavgat suyu arasında yani eski Side şehri tarafında ise hiçbir çiftlik yok denilse yerindedir.

Bu ova eskiden beri Pamfili (Pamfilya) Ovası adıyla anılmış olup, içinde büyük büyük çok sayıda şehir harabeleri vardır ki bunlar Osmanlı memleketlerinde görülen bütün harabelerin en iyi bir halde kalmış ve en güzel muhafaza edilmişleridir. En önemlileri Perge, Silyon, şimdi Belkis denilen Aspendos şehirlerinin harabeleri olup, mimarlık ve eski eserler bilimine ait günümüze kadar kalabilmiş eserler arasında çok büyük ve özel öneme sahiptirler. Bu nedenle bunların iyi muhafazasına itina etmek hükümetin önemli vazifelerindedir. Özellikle eski Aspendos şehrinde şimdi görülen tiyatro harabesinin büyüklük ve düzgünlüğüne muadil hiçbir yerde bir tiyatro harabesi mevcut olmayıp güya 15 yıl önce yapılmış gibi sapa sağlam durmaktadır.

Arz olunan bilgilerden de anlaşılacağı üzere gerek eski Side şehri ve gerek bu gibi diğer eski şehir harabeleri içine göçmenler iskan edildiği takdirde kadim harabelerin muhafazaları mümkün olmayacaktır. Ki bu durum, İzmir Vilayeti dahilinde Aydın Sancağı'na tabi Germencik Nahiyesi'nin Tekye Köyü'nde bulunan mabet ve tiyatro harabelerinin Çerkes göçmenler taraflarından ne derece tahribata uğratılmış bulunmasıyla da sabittir. Bununla beraber eski Side şehri etrafında havası ılımlı ve suyu ihtiyaçlara yeterli, velhasıl her suretle yaşama ve iskâna elverişli pek çok yer olduğundan, göçmenler oralara sevk edilirse Side harabelerine zarar verilmeyecektir. Ayrıca Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümlerince muhafazaları gereken diğer bütün eski harabelerden taş kaldırılmasının önüne geçmek için gerekli uyarılar yapılarak bunların daima yerel hükümetlerin nezaret, dikkat ve muhafaza kararlarının altında bulundurulması lazım gelmektedir.

Osmanlı ülkesinde mevcut olan bütün eski şehirlerin ve çeşitli harabelerle mevcut eski eserlerin tarihleri bakımından, gerek Müze-yi Hümayun'da kurulmakta olan

kütüphaneyi süslediği beyan edilen eserlere ve gerek kendi kütüphanemde bulunan kitaplara müracaatla bilgi edinilebilmektedir. Yüce makamdan izin verilmesi durumunda tarihi araştırmalar ve tetkiklerle çalışma yapılarak, eserleri artırmak amacıyla eski eserlerin bulunduğu harabeleri ziyaret ve teftiş etmek istiyorum. Bu suretle de Müze-yi Hümayun'un gelişmesi ve durumunun iyileşmesine hizmet etmek, mevcut eserlerin iyi muhafaza edilmelerine ait vasıtaları sağlamak, incelemek ve arz etmek özel vazifelerimdenidir. Bu nedenle bazı harabeleri gezip görmek niyetinde olduğumdan Eylül ayı içinde İzmir taraflarıyla Ayasluğ, Antigonya ve Pamukkale'den Isparta'ya, oradan da Antalya'ya inerek yol üzerinde bulunan ve yukarıda zikrolunan Pamfilya Ovası'ndaki şehirlerin harabelerini ziyaret ve teftiş edeceğim. Sonra deniz yoluyla Güllük İskelesi'ne gelip Balat, İstiratonis ve Likya harabelerini de ziyaret ederek gereken tedbirleri almak ve oradan Aydın'a, takiben yine İzmir yoluyla İstanbul'a dönmek üzere 1 ay müddetle seyahat izni istemekteyim.

Müze-yi Hümayun Müdürü Hamdi (BOA. İ. DH. nr. 1242/97340: 3).

Osman Hamdi Bey'in bu isteği üzerine Maarif-i Nezareti fazla zaman geçirmeksizin hem müze müdürlüğü hem de Babıâli ile konuya dair gerekli yazışmaları yapmıştır. Bu yazışmalar neticesinde durumun incelenmesi için Osman Hamdi Bey'in istediği gerekli izin verilmiştir (BOA. MF. MKT. nr. 129/117).

Sadrazamlıktan Maarif-i Nezareti'ne gönderilen yazıya göre, sur içinde ve deniz kenarında bulunup yapısı ve düzeni zamanla tahrip olarak şu anda bazı yapılar ve büyük harabelerinden ibaret kalan eski Antalya Kasabası'na (Side) Müslüman göçmenler sevk ve iskânı kararlaştırıldığı ancak orada eski eserler olduğu ser-askerlik tarafından bildirilmişti. Bu bildirimle birlikte Babıâli, göçmen iskânı yapılması hususunda öncelikle inceleme yapılarak müzeye yarayacak eski eserlerin araştırılıp seçilerek neticesinin kendilerine rapor edilmesi istemiştir. Sadrazamlıktan yapılan bu istek üzerine maarif nazırının imzasıyla gelen 1 Eylül 1891 tarihli yazıda müze müdürlüğü ile haberleşildiği, Side'de devasa harabeler bulunduğu, bunların mimari ve eski eserler bilimi bakımından büyük öneme sahip oldukları teyit edilmekteydi. Yine yazıya, gerek bunları ve gerek o civarda bulunan diğer harabeleri bizzat görüp iyi korunmaları için gerekenleri araştırmak üzere 1 ay süreyle müze müdürlüğünün oralarda keşif gezisi yapmasına izin verilmesi hakkında müdüriyet tarafından düzenlenen rapor ile iki adet tutanak da iliştilmişti. Bu belgeyi referans alan Maarif Nezareti Side'nin havasının gayet ağır olduğu ve

göçmenlerin iskânına kesinlikle elverişsiz olduğunu da bildirmekteydi (BOA. MF. MKT. nr. 130/69; BOA. İ. DH. nr. 1242/97340: 4).

Maarif Nezareti'nin görüşleri doğrultusunda sadrazam tarafından kaleme alınan ve arz edilen yazıya göre Side'ye göçmen iskânının yapılmamasına karar verilmişti. Söz konusu sadaret yazısı özetle aşağıdaki gibidir:

Şimdiki halde bazı bina ve büyük harabelerinden ibaret kalan eski Antalya Kasabası'na (Side) Müslüman göçmenlerin sevk ve iskânı kararlaştırılmış olmasına rağmen orada eski eserler bulunduğu Ser-askerlik makamından gönderilen yazıdan anlaşılmıştı. Bu nedenle göçmen iskân etmek için izin vermeden önce müzeye yarayacak eski eserlerin araştırılıp seçilerek neticesinin Maarif Nezareti'ne havalesi Şura-yı Devlet'ten istenmişti. Bunun üzerine Maarif Nezareti ile cereyan eden haberleşmeye ait izin belgesi cevabında Side'de bulunan şehir harabeleri mimari ve eski eserler bilimi bakımından büyük öneme sahip olduklarından bunları ve o civarda bulunan diğer harabeleri bizzat görüp iyi korunmaları gereğini araştırmak üzere 1 ay süreyle oralarda keşif gezisi yapmasına izin verilmesi hakkında müze müdürü beyefendi hazretleri tarafından düzenlenen rapor ile iki adet tutanağın gönderildiği beyan edilmişti. Kabul edilerek imzalanmasını arz ederim

Sadrazam (BOA. İ. DH. nr. 1242/97340: 5).

Babıâli'nin, Müze müdürü Osman Hamdi Bey'in dilekçesinin kabul edildiğine dair bu yazısının üzerine Maarif Nezareti 17 Eylül 1891'de müze müdürlüğüne Antalya ve civarındaki harabeleri bizzat gezerek mevcut olan eski eserlerin iyi korunmaları koşullarını araştırmak amacıyla bölgeye gitmek için istenen 1 aylık izin isteklerinin kabul edildiğini bildirmiştir (BOA. MF. MKT. nr. 130/112).

Gerekli izni alan Osman Hamdi Bey dilekçesinde, Side'ye gidiş ve dönüş için yapmayı düşündüğü yolculuk güzergâhı ile ilgili bilgiler de vermektedir. İznik, Efes, Pamukkale ve Isparta üzerinden Antalya'ya incek olan Osman Hamdi Bey'in seyahat planına bakıldığında Antalya'nın doğusundaki antik kentleri de incelemek istediği anlaşılmaktadır. Side'ye ulaştıktan sonra dönüş güzergâhının sahil kısmından yapılacağı da açıktır. Çünkü dilekçede, dönüş yolculuğu sırasında Likya Bölgesi ile Ege kıyılarındaki bazı antik kentlerin ziyaret edileceği de belirtilmektedir. Bu bölgelerden Aydın'a ulaşacak olan Osman Hamdi Bey'in İzmir'den deniz yoluyla başkente döneceği de kaydedilmiştir. Bu inceleme ve araştırma gezisinin sonuçları hakkında herhangi bir rapora rastlanılamasa da müze müdürünün dilekçesinde kaleme aldığı Side'ye dair bilgilerden

anlaşıldığına göre Side'de göçmen iskân edilmemesi için elinden geleni yaptığı düşünülmektedir.

Bütün bu çabalara rağmen Side göçmen iskânından nasibini almış koruma çalışmaları pek de başarılı olamamıştır. Çünkü Antalya XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Girit göçmenlerinin yoğun olarak iskân edildiği bölgelerden biridir. Kent merkezi ve civardaki yerler dolduktan sonra göçmen iskân edilen daha uzak noktalardan biri de Manavgat tarafları olmuştur. Göçmenlerin yerleşmeleri için 1900 yılı başlarında gerekli evler yapıldıktan sonra Eski Antalya (Side), Çakallık ve Manavgat'ta birer göçmen köyü meydana getirilmişti (BOA. DH. MKT. nr. 2312/80; BOA. DH. MKT. nr. 2427/120). Eski Antalya'da (Side) harabelerin ortasında kurulan köye de Selimiye adı verilmiştir (BOA. DH. MKT. nr. 2427/120; BOA. DH. MKT. nr. 2442/16).

IV. SONUÇ

Çağlar boyunca önemli uygarlık ve kültürlere ev sahipliği yapan Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasının son hâkim imparatorluğu olan Osmanlı Devleti bu coğrafyaların kültürel zenginliklerinin de mirasçısı olmuştu. Ancak bu kültürel zenginliklerin korunması ve bilim dünyasındaki hak ettiği yeri alması konusunda gerekli özenin gösterilmemesi Osmanlı coğrafyasında yaşanan eski eser soygununun ve tahribatının da nedenlerinden birini oluşturmaktaydı. Bu sebeple XIX. yüzyılda Batılılar tarafından çok sayıda eser yurtdışına kaçırılırken, birçok antik kent de ya kaderine terk edilmiş ya da yerleşime açılarak tahrip edilmiştir. Bu tarihi mirasın sahiplenilmesi ve gereken çalışmaların yapılması ancak Osmanlı aydınlanmasının temellerinin atıldığı Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayacaktır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında eski eserlerin korunmasına dair bilincin ortaya çıkmasından sonra çok önemli başarılarla imza atılmıştı. Batılıların yaptığı eski eser kaçakçılığının önüne geçmek ve kazıları yasal bir temele oturarak eserlerin ülkede kalmasını sağlamak amacıyla verilen mücadeleler büyük oranda başarılı olmuştu. Hem çıkarılan eski eser nizamnameleriyle yabancıların yaptığı kazılardan elde edilen eserlerin yurtdışına çıkarılmasının önüne geçilmiş hem de kurulan Müze-yi Hümayun eliyle önemli kazılara imza atılmıştı. Arkeolojik faaliyetlerin yeni olduğu ve birçok antik yerleşimin bulunduğu Osmanlı Devleti'nde ülkenin her yerinde kazı yapmak mümkün değildi. Ancak korumacılık anlayışıyla hareket edenlerin başında gelen Müze-yi Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey kazı

yapılamayan yerlerin de korunarak geleceğe ulaşması için mücadele ediyordu. Bu nedenle Side'de göçmen iskânının önüne geçmek amacıyla gerekli incelemelerin yapılmasını bizzat üstelenmek istemiş ve bir araştırma gezisi için istediği izni almıştı. Side'nin arkeoloji bilimi için önemini ortaya koymaya çalışan Osman Hamdi Bey'in göçmen iskânını engellemek için verdiği mücadele maalesef başarılı olamamıştır. Bununla birlikte Side'ye dair Türk arkeoloji otoritelerinin elinden ilk bilgiler kaleme alınmış ve Side'nin korunması için örnek bir mücadele verilmiş olması da tarihsel bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Mektubi Kalemi Evrakı (BOA. DH. MKT.)
nr. 2312/80;
nr. 2427/120;
nr. 2442/16

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İdare Kalemi Evrakı (BOA. İ. DH.)
nr. 1242/97340

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (BOA. MF. MKT.)
nr. 129-117.
nr. 130-69.
nr. 130-112.

- AKIN, Nur. (1993), "Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, ss. 233-239.
- ALANYALI, Hüseyin Sabri. (2011), "Side'nin Roma Dönemi Panteonu", *Anadolu / Anatolia*, S. 37, ss. 75-92.
- CEZAR, Mustafa. (1995), *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi I*, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DÜSTUR, *Birinci Tertib*, cilt. 6, (1939), Devlet Matbaası, Ankara.
- ELDEM, Edhem. (2004), "Osman Hamdi Bey ve Oryantalizm", *Dipnot*, S. 2, ss. 39-67.
- EPIKMAN, Refik. (1967), *Osman Hamdi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ERCENK, Giray. (1992), "Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi", *Bellekten*, cilt. LVI, S. 216, ss. 361-370.
- EYİCE, Semavi. (2002), "Side'de Bir Bizans Hastanesi mi?", *Adalya*, S. V, ss. 153-162.
- KOÇ, Zeynel. (2008), *Taşınmaz Kültürel Miras Yönetimi ve Mali Teşvikler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- KUNDAKÇI, Gül E. (2002), "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4.-8. Ekim 1999, cilt. III, ss. 1083-1094.
- KURULOĞLU, Fehim. (2010), "Osmanlı Devleti'nde Müzecilik", *Tarih Okulu*, S. VI, ss. 45-61.
- MADRAN, Emre. (1985), "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler", *Bellekten*, cilt. XLIX, S. 195, ss. 503-543.
- MANSEL, Arif Müfid. (1999), *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara. (1967), *Side Kılavuzu*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- MUMCU, Ahmet. (1969), "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt. XXVI, S. 3-4, ss. 45-78.

- MUŞMAL, Hüseyin. (2009a), *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*, Kömen Yayınları, Konya.
- _____ (2009b), "Anadolu'nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atika Müzesi'nin Kuruluşu", *Tarihin Peşinde*, S. 1, ss. 121-142.
- MÜLAYİM, Selçuk. (2009), "Kronolojik Notlarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği", *Osmanlı Araştırmaları*, cilt. XXXIV, ss. 175-201.
- OGAN, Aziz . (1949), "İstanbul Müzeleri Müdürü Halil Etem Merhumun Şahsiyeti", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S. V, ss. 247-251.
- ÖNDER, Mehmet. (1990), "Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu", *Erdem*, cilt.6, S. 17, 481-493.
- Öz, Tahsin. (1948), "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, S. V, ss. 1-15.
- ÖZHANLI, Mehmet-FIRAT, Murat. (2011), "Side Unguentariumları Işığında Dini Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, ss. 7-30.
- ÖZKAN, Süleyman. (2004), "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt. XIX, S. 2, ss. 65-86.
- SEVİN, Veli. (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Gürsoy. (2007), "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt. 26, S. 42, ss. 101-124.
- ŞİMŞEK, Fatma-DİNÇ, Güven. (2009), "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, ss. 101-127.
- TEXİER, Charles. (2002), *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Recep-MARTAL, Abdullah. (2002), "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, cilt. III, ss. 10951-102.

EKLER

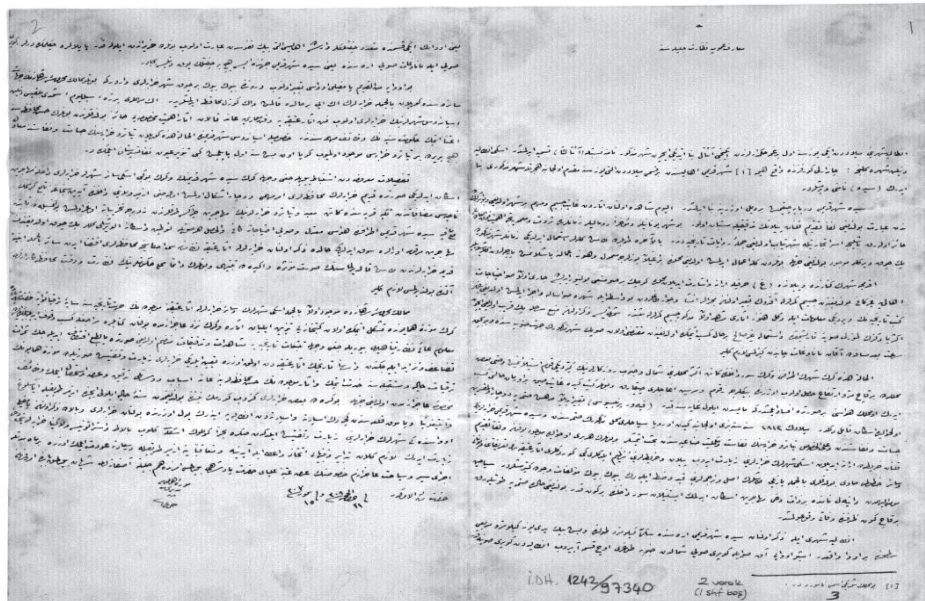
EK-1: Side'nin antik yerleşim planı

EK-2: Pamfilya bölgesi haritası

EK-3: Müze-yi Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey tarafından Maarif Nezaretine yazılan 15 Temmuz 1307 (27 Temmuz 1891) tarihli dilekçe.

IDH.01242

